

Beirut n.d.; Tifāshī, *K. Azhār al-afkār fī ḡawāhīr al-ahḡiār*, ed. Muḡammad Yūsuf Ḥasan and Maḡmūd Basyūnī *Khafāḡī*, Cairo 1977, tr. with comm. Samar Naḡīm Abul Huda, *Arab roots of gemology—Best thoughts or the best of stones*, Lanham and London 1998; Ibn al-Akfānī, *Nukhḡab al-dhakhā'ir fī aḡwāl al-ḡawāhīr*, Cairo n.d.; Ibn al-Wardī, *Khariḡat al-'adḡā'ib wa-fariḡat al-ḡharā'ib*, ed. Maḡmūd Fākhūrī, Beirut and Aleppo n.d.; Kāḡī Ibn al-Zubayr [attrib.], *K. al-Hadāyā wa 'l-tuḡaf*, tr. and ann. Ghāda al-Ḥijjāwī al-Qaddūmī, *Book of gifts and rarities*, Cambridge, Mass. 1997.

2. General reference works. M. Bauer, *Precious stones*, ii, London and New York 1968; C. Cipriani, *The Macdonald encyclopedia of precious stones*, London 1986; R. Webster, *Gems. Their sources, description and identification*, London and Boston n.d.

(GHADA AL-HIJJAWI AL-QADDUMI)

✓ **ZUMURRUD KHĀTŪN**, a Turkish slave, mother of the 'Abbāsīd caliph al-Nāḡir li-Dīn Allāh [q.v.] (575-622/1180-1225). She was politically active and continued the religious policy of her husband al-Mustaḡī [q.v.] (566-75/1170-80) by favouring Ḥanbalīs, e.g. Ibn al-Djawzī [q.v.], and interceding for them with her son. The sources praise her piety and generosity. She endowed *madrasas*, *ribāts* and mosques, and had a *turba* erected at the grave of the mystic Ma'rūf al-Karkhī [q.v.], together with a *madrasa*. On the occasion of her pilgrimage she allegedly spent 300,000 dīnārs for alms and on repairs of Meccan cisterns and water-supplies. In the year 580/1184-5 she accompanied al-Nāḡir on a politically important journey to Sāmarrā'.

When she died in Djumādā I 599/Jan.-Feb. 1203, her son grieved deeply. At the funeral he preceded her bier on foot. She was transported by ship on the Tigris, all the boat people standing up in her honour (al-ḡafādī, *Wāḡī*, xiv, 213), and was buried in a *turba* built for her in her lifetime. Mourning continued for a year. Numerous elegies were composed, and her possessions, including jewels and clothes, were distributed on the caliph's order.

Bibliography: Abū Shāma, *al-Dhāyī 'alā 'l-Rawḡatayn*, Beirut 1974, index; Ibn al-Sā'ī, *al-Djāmi' al-mukhtaḡar*, ix, ed. Muḡtafā Djawād, Baghḡād 1353/1934, index; Ibn Taghribirdī, vi, 182; A. Hartmann, *An-Nāḡir li-Dīn Allāh*, Berlin 1975, 180 and *passim*.

(RENATE JACOBI)

ZŪN, **ZHŪN**, the name of a deity of the district of Zamīndāwar [q.v.] in eastern Afghānistān, whose shrine there figures in historical accounts of the Arabs' and ḡaffārids' penetration of the region.

In 33/654-5 'Abd al-Raḡmān b. Samura, governor of Sīstān for 'Abd Allāh b. 'Amīr [q.v.], raided into Zamīndāwar and attacked the "hill of Zūn" (*ḡjabal al-Zūn*), entered the shrine and partially despoiled the idol there, telling the local *marzbān* that his sole object was to demonstrate the idol's impotence (al-Balāḡhurī, *Futūḡ*, 394). Over two centuries later, in the accounts of the ḡaffārid Ya'kūb b. al-Layḡh's campaigns in eastern Afghānistān, the shrine of Zūn is described as being set on a sacred mountain; the ruler there, the Zunbīl, was divine and was carried on a golden throne by twelve men (Ibn al-Aḡḡir, ed. Beirut, vii, 326). Marquart located this to the northwest of the Helmand river near Bīḡhlang. See on these events, Bosworth, *Sīstān under the Arabs, from the Islamic conquest to the rise of the ḡaffārids (30-250/651-864)*, Rome 1968, 19, 34-6; idem, *The history of the ḡaffārids of Sīstān and the Maliks of Nīmrūz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa and New York 1994, 99 ff.

The origins and affiliations of this cult are unclear; it was clearly not Zoroastrian or Buddhist. Marquart surmised that it might have been connected with the celebrated shrine of the Sun God Āditya at Multān. Bussagli has suggested the possibility of influences from the pre-Buddhist divine monarchy of Tibet. The title of the local ruler, Zunbīl, earlier forms perhaps *Zūn-dātbar or *Zūn-dāḡḡ [see ZAMĪNDĀWAR], may appear in Chinese sources as *Shun-ta*, and Christian ecclesiastical historians mention ζουνδαδέερ and *Zundaber*. See J. Marquart and J.J.M. de Groot, *Das Reich Zābul und der Gott Zūn vom 6.-9. Jahrhundert*, in G. Weil (ed.), *Festschrift Eduard Sachau*, Berlin 1915, 248-92, and the works of M. Bussagli and G. Scarcia discussed in the two books of Bosworth mentioned above. An origin in the religions of ancient Mesopotamia seems unlikely, *pace* T. Fahd, *Le panthéon de l'Arabie centrale*, Paris 1965, 199-201, nor an etymology from Greek, *pace* Wahib Atallah, *Sur un vers de ḡarīr. Etymologie de zūn et de hirbid*, in *Arabica*, xviii (1971), 49-54.

The end of the Zunbīls and the cult of Zūn was brought about by Ya'kūb b. al-Layḡh's operations in the region from 253/867 onwards, with his killing of the Zunbīl in 237/871. Thereafter, all mention of Zūn and its devotees disappear, and we must assume that Zamīndāwar became gradually Islamised by the early 4th/10th century.

Bibliography: Given in the article.

(C.E. BOSWORTH)

ZUNBĪL, the putative title borne by a line of rulers in eastern Afghānistān in pre- and early Islamic times, who opposed the extension of Muslim arms into their region for some two centuries.

In the Arabic historical texts, there is uncertainty about the vocalisation of the name, with forms like *Rutbīl and *Ratbīl, etc. given. The origin of the title is quite obscure. Marquart was probably correct in seeing in it a theophoric name which included the element Zūn [q.v.] or Zhūn, the name of the god mentioned in the Arabic sources as worshipped in the region of Zamīndāwar [q.v.]; but other, less plausible etymologies have been suggested such as *zanda-pīl "furious elephant" as an epithet (Persian!) given to the ruler by the Arabs when they encountered the Zunbīl in war. The most thorough recent discussions are by M. Bussagli and G. Scarcia, especially the latter's *Ancora su «ZNBYL»*, in *AIUON*, N.S. xvi (1966), 201-5, and *Zunbīl or Zanbīl?*, in *Yādname-ye Jan Rypka*, Prague 1967, 41-3.

The line of Zunbīls probably arose from the time when the Southern Hephthalites [see HAYĀṢILA] dominated Afghānistān south of the Hindu Kush and northwestern India (5th and 6th centuries). They were implacable foes of the Muslims from the time of the first Arab raids through Sīstān and Bust [q.v.] in the later 7th century till the 3rd/9th century, when the campaigns of the ḡaffārid Ya'kūb b. al-Layḡh [q.v.] to Kābul and beyond seem to have brought the line of Zunbīls to an end, then permitting the Islamisation of eastern Afghānistān.

Bibliography: See also the references given in zŪN, and especially the discussion of the title in Bosworth, *The history of the ḡaffārids of Sīstān*, 85-6, 91-5. The course of the relations between the Zunbīls and the Muslims can be traced in the works of Marquart and de Groot and of Bosworth given in the *Bibl.* to zŪN. (C.E. BOSWORTH)

ZUNNĀR (A.), the girdle worn by the "Protected Peoples", *aḡl al-dhīmīa* (in effect, by Jews, Christians and Zoroastrians), usually linked with the *shī'ār* or *ghiyār* [q.v.], patches of varying colour

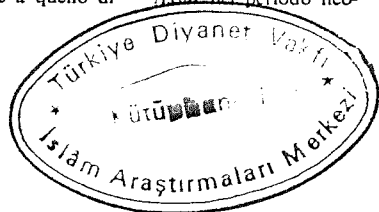
senso, è anche chiaro quale debba essere stato il luogo di origine del provvedimento: quel medesimo *mt'kdh* alla cui compagine sociale appartiene per nascita il fuoruscito, mentre il luogo « di affissione » del documento deve intendersi come sito esternamente alla Mesopotamia, e forse corrisponde effettivamente con le zone occidentali ipotizzate dal primo editore. Quanto alla datazione, sono proponibili sia l'epoca neo-assira sia quella neo-babilonese³²; ma, pur essendo la seconda assai meno nota della prima relativamente all'amministrazione delle zone occidentali³³, forse lo *'kdh* della l. 2 può farci preferire un'attribuzione al periodo più recente³⁴. In sintesi, e parafrasando il commento del primo editore con le modifiche del caso, è indubbio che questa iscrizione aramaica – che ora intendiamo come una *diffida alla collaborazione con fuorusciti* – va considerata una testimonianza preziosa sui rapporti tra l'amministrazione imperiale mesopotamica del I millennio a. C., e le popolazioni ad essa soggette, a livello di nucleo domestico come di potere locale. E concludiamo, fornendo la nostra versione del testo per intero:

- 1-2 « E ora, questo: l'uomo che si imbatte in
un fuoruscito (*slq*) dal paese di Akkad nella propria
3 casa o nella propria città (*wbqyr'ith*) ma non (lo)
4 prende (*y'hd*) o lo nasconde (*wy'mnhy*) all'incaricato del
5 re: (sia) il padrone della casa, nella cui casa (costui)
6 è entrato, sia il sindaco della città o lo (stesso)
7 incaricato, che l'abbiano avvistato ma non
8 l'abbiano catturato – (tutti costoro) non vivranno ».

³² Il *bēl piqitti* è noto da ambedue le epoche (cf. *AHw.*, 120 a-b).

³³ A titolo di esempio, le sole tavolette cuneiformi di età neo-babilonese note dalla zona siriana erano i 27 testi da Neirab (cfr. il nostro *Remarks on the Neirab Texts*, « *Oriens antiquus* », 12 [1973], pp. 131-142); e oggi è dimostrato che si tratta di documenti redatti da « esuli » siriani in Babilonia, e riportati in patria dai personaggi menzionati in essi al momento del « ritorno » (comunicazione orale di I. Eph'ad, in base a un saggio di prossima pubblicazione).

³⁴ Al di fuori di contesti celebrativi, infatti, dove « Akkad » (in associazione con « Sumer ») ha valore mitico e non puntuale, questa designazione geografica è per solito relativa alla Babilonia propriamente detta (cf. già per l'epoca neo-assira, S. Parpola, *Neo-Assyrian Toponyms*, Neukirchen-Vluyn 1970, pp. 7-11, specie le citazioni da *ABL*) o alle terre da essa dipendenti, con uso conforme a quello di *ku'adur* nel periodo neo-assiro.

23 EKİM 1995

-Zamrud Khātūn
-Zamrud Khātūn-Tarbur

VINCENZO STRIKA

The turbah of Zumurrud Khātūn in Baghdād
Some aspects of the funerary ideology in Islamic art

There is no doubt that Zumurrud Khātūn mausoleum¹, better known as the *turbah* of Sittah Zubaydah², is one of the most interesting buildings in Baghdād Muslim architecture (Tav. I, fig. 1). The diffusion of its type is not limited to the region of Baghdād, but is also found in North and South 'Irāq (Tav. II, fig. 1), as well in the North and Western Iran and Syria³. Its peculiar characteristics are the octagonal base and the conoid

¹ See: G. Le Strange, *Baghdād during the 'Abbāsīd Caliphate*, London 1900, pp. 164-165, 350-352; L. Massignon, *Mission en Mésopotamie (1907-1908)*, Le Caire 1912, pp. 108-111; F. Sarre und E. Herzfeld, *Archäologische Reise im Euphrat und Tigris-Gebiet*, II, Berlin 1920, pp. 173-179; Muṣṭafā Jawād, *al-'Imārah al-islāmiyyah*, in *Sumer*, 1947, pp. 39 foll.; Aḥmad Sūṣah wa Muṣṭafā Jawād, *Dulil khāriṭah Baghdād*, Baghdād 1958, pp. 170-171, 207; 'Aḥā' al-'Iḥādīthī wa Hanā' 'Abd al-Khāliq, *al-Qibāb al-mukhrā-ḥiyyah fī 'l-'Irāq*, Baghdād 1974, pp. 27-31; 'Ādil 'Omar Fawzi, *al-Qibāb al-burjiyyah al-muqarnasah fī 'l-qurūn*, in *Bayna 'n-nahraynī*, n. 6, 1974, pp. 61-75.

² The first to hint that the tomb was not that of Zubaydah, was Le Strange (*loc. cit.*, pp. 164-165) who pointed out that she was buried in the *Maqābir* Quraish. So he corrected the opinion of C. Niebuhr (*Voyage en Arabie*, II, Amsterdam 1780, p. 245), Herzfeld (*loc. cit.*, 173-179), Massignon (*loc. cit.*, p. 110). The latter accepted the view with some hesitation. Totally, contrary was Oppenheim (M. von Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf*, Berlin 1899-1900, II, p. 244). Other scholars preferred other Zubaydahs. Thus P. Anastase de Saint-Élie who proposed Zubaydah Khātūn, the daughter of the Seljūkid Sulṭān Barkuyāruq and the wife of another Sulṭān, i.e., Mas'ūd ibn Muḥammad ibn Malikshāh (*Lughat al-'arab*, VI, p. 755), while 'Abbās al-'Azzāwī proposed Zubaydah bint Hārūn al-Juwainī, the wife of Zāhir ad-dīn (*al-'Irāq bayna al-ḥillālaynī*, I, p. 406). Other possibly Zubaydah were Zubaydah bint Niẓām al-Mulk and Zubaydah bint al-Muktafi, another wife of Mas'ūd ibn Muḥammad ibn Malikshāh. The complete identification of the monument is due to the late Muṣṭafā Jawād, whose opinion was to be fully accepted by later writers (*al-'Imārah al-islāmiyyah al-'uḥūḍ al-qa'imah fī Baghdād*, in *Sumer*, 1947, pp. 46 foll.).

³ On the actual diffusion of this type of mausoleum see: E. Herzfeld, *Damascus; Studies in Architecture*, I, in *Ars Islamica*, 1942, pp. 11-27. It was by far more spread. See: A. Gabriel, *Les étapes d'une campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit turc du XVI siècle*, Syria, 1929, pl. LXXIX; Aḥmad Sūṣah, *Atlas Baghdād*, Baghdād 1952; D. Talbot Rice, *Islamic Painting*, Edingburgh 1971, p. 119, fig. 51.

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI: 1057

A- Jüce

- Zümrüt Hatun Türbesi

25 TEMMUZ 1992

IRAK'TAKİ TÜRK MİMARİ ESERLERİ

Yrd. Doç. Dr. Abdüsselâm ULUÇAM

Türkiy - Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi.	
Sayıt No. :	10107
Tasnif No. :	720-3567 ULU.1

TANITMA ESERLERİ DİZİSİ: 21

KATALOG NO : E-37
YAPININ ADI : ZÜMRÜT HATUN TÜRBESİ
BULUNDUĞU YER : Bağdad/Eski Halife Mezarlığı/Tren istasyonu yanı.
RESİM : 284-288
ÇİZİM : 36 (plân)
İNCELEME TARİHİ : 30.3.1982

TARİHÇESİ:

589 (1193) yılında Zümrüt Hatun¹ tarafından yaptırılmıştır². Osmanlı döneminde kuzeyine bir giriş bölümü eklenen türbe³, Irak Vakıflarınca tamir edilmiştir.

YAPININ İNCELENMESİ:

a) Genel:

Mezarlığın güneyinde, bir tepecik üzerinde bulunan Zümrüt Hatun Türbesi, sekizgen plânlı esas bi-

1. Zümrüt Hatun Türk asıllı bir hanımdır. Halife Mu'tezid bi Emrillah tarafından cariye olarak satın alınmıştır. 552 (1157)'de Zümrüt Hatun'dan bir oğlu doğunca O'nu azad ederek evlenmiştir. Ebul Abbas Ahmed adındaki bu çocuk, daha sonra Nasır Lidinillah lâkabıyla babasının yerine halife olmuştur.
Ümmü Halife (halife annesi) sanyla tanınan Zümrüt Hatun, hayır hasenat sahibi bir kadındır. Bağdad'ın çeşitli yerlerine cami, medrese, tekke, imaret, ve ribat gibi eserler yaptırmıştır. Hafaşlar çarşısındaki camii ile, ölümünden 10 yıl önce yaptırdığı türbesi halen mevcuttur. 599 (1202)'de Bağdad'da ölmüş, bu türbeye defnedilmiştir. Bkz., Sibt İbn-ül Cevzi, Mir'at-üz Zaman fi Tarih-il A'yan, VIII, Haydarabad, 1955, s. 513-514; İbn Esir, Kâmil, XII, (599 yılı havadisî), s. 184; Mustafa Cevad, "İmâret-ül Karn-is Sâdis ed-Dahme, SUMER, II, (1946) s. 69-71; Zeharif, s. 52.
2. Yapı son zamanlara kadar Sitti Zübeyde adıyla biliniyordu. Zübeyde Hanım (Sitti Zübeyde) 145 (762)'de Halife Harun Reşid ile evlenmiştir. Dâiret-ül Maarif el İslâmiye (İslâm Ans.), X, s. 339. Abbasi devletinin en parlak döneminde yaşayan Zübeyde Hanım, yoksul ve düşkünlerle yardım, Mekke'ye Dicle'den yeraltı kanallarıyla su götürmesi gibi hayır eserleri sayesinde büyük üne kavuştuğundan, halk arasında çok sevilmiş ve saygı görmüştür. 216 (831) yılında Bağdad'da ölünce Kureyş Mezarlığında toprağa verilerek üzerine bir kubbe (türbe) yaptırılmıştır. M. Rıza el Kehhale, A'lâm-ün-Nisâ fi Alem-il Arab vel İslâm, I, s. 430 vd. Ata-Hena, Kıbab, s. 27; Alusi, Mesacid, s. 125-129; Zeharif, s. 51.
Ancak, bugünkü türbenin Kureyş Mezarlığı'nda olmayışı, türbe mimarisi ve süslemelerinin daha geç devir özellikleri taşıması, bunun yanında Niebuhr'un Reise, III, s. 300'de ve Alusi, Mesacid, s. 129'daki kitabe ile halkın bu yapıyı Sitti Zübeyde olarak bilmesi, araştırmacıları şüpheye ve çelişkiye düşürmüştür. Bu konuda bazı görüşler vardır:
1- Üstad Abdürrazzak el Hasanî, Dâiret-ül Maarif el İslâmiye, IV, s. 17'de "Bu türbe, Sultan Berkıyaruk'un kızı ve Sultan Mesud bin Melikşah'ın hanımı (ölümü: 532 H.) Zübeyde'ye aittir. Sonradan Harun Reşid'in hanımı Zübeyde'ye tesmiye edilmiştir" demektedir.
2- Azzavî, Tarih-i Irak, I, s. 406'da, ".. türbe, Harun el Cüveynî'nin kızı Zübeyde'ye (ölümü: 706 H.) aittir" şeklinde kayıtlıdır.
3- Alusi, Mesacid, s. 29, "Ümmü Zübeyde ... 216 H. da ölmüştür. Halbuki bazı kaynaklarda Ma'ruf el Kerhi Meşhedi yanında, şeklindeki yazılmıştır. Bu yanlıştır. O türbe başka bir melikeye ait olmalıdır" demektedir.
4- Herzfeld, Tigrisgebiet, II, s. 176, ".. yapı tarzına göre, türbe, Nasır Lidinillah döneminde yapılmış olmalıdır.",
5- M. Cevad, Seyyidât-ül Bilâd, s. 171, "Türbe, Nasır Lidinillah'ın annesi Zümrüt Hatun'a (ölümü: 599 H.) aittir." şeklindedir.
"Aslında, Sitti Zübeyde'nin türbesi Kureyş Mezarlığı'nın şiilerce tahrip edilmesi sırasında bir çok sünni türbeleriyle birlikte yok olmuştur. Sonraları halk, saygı duyduğu Sitti Zübeyde'ye Kerh'teki mezarlıkta bulunan Zümrüt Hatun türbesini mal etmişlerdir. Niebuhr'un gördüğü kitabe, vali Hasan Paşa'nın hanımı Ayşe Hatun'un 1131 (1718)'de bu türbe yanına gömüldüğü sırada yazılmış Osmanlı kitabesidir. Ayşe Hatun'un mezarındaki yazıyla Zübeyde Hanım adına yazılan kitabenin yazıları aynı olup, Osmanlı sülüsüdür. Niebuhr, bu kitabeyi orijinal sanarak yayınlamıştır." Zeharif, s. 55; Ata-Hena, Kıbab, s. 29; "Bağdad" mad., I.A., II, s. 202; M. Cevad, "El İmarat-ül İslâmiye, el Atika bi Bağdad" SUMER, (1947) III, s. 38 vd. da uzun araştırmalar sonunda, bu yapıyı, 599 H. da ölen Zümrüt Hatun'un sağlığında yaptırıldığını ortaya çıkarmıştır. Bu görüşü doğrulayan eski kaynaklar da mevcuttur. Bkz., Sibt İbn-i Cevzi, age., s. 459; İbn-i Sâi, El Câmî-ül Muhtasar, IX, s. 88-89
3. Tigrisgebiet, II, s. 174